

# EN STUDIE AV MATERIELLA LÄMNINGAR EFTER RYSSENS HÄRJNINGSTÅG I STOCKHOLMS SKÄRGÅRD 1719



Ryssugn Skutviken på Rånö, Utö

Foto: Peter Bratt

SÖDERTÖRNS HÖGSKOLA  
Institutionen för kultur och kommunikation

B-UPPSATS  
Arkeologi B Ht 2009

Författare:  
Mimmi Öberg  
Beatelund  
134 61 Ingarö  
0709-16 35 40  
[mimmi\\_oberg@hotmail.com](mailto:mimmi_oberg@hotmail.com)

Handledare: Hans Bolin, Södertörns  
Högskola

# 1 Inledning

Den 14 juli siktas i den täta morgondimman den stora ryska flottan utanför Djurö på Värmdö, det är en skrämmande och gigantisk syn. Larmet går utmed hela Östersjökusten och vårdkasarna tänds. Här börjar denna sommar 1719, det stora kaoset för befolkningen på öarna i Stockholms skärgård och hela kusten utmed Östersjön (Öberg 2006, föredrag).

”D. 14 Julii nästl kom fienden in uti Stora Harö-fiählen utanför Diurehambn med sine Galejor och stora Slupar bittida om morgonen wid pass 3 el. 4 hundrade, seglandes alt utj liniewijs, då en Galeja sätter effter mig med många par åhrer både roendes och seglandes och mig uphinner wid Malmö ön, att iag måtte sättia i Land med min båt och icke utan största lifzfahra, med mine barn måste taga skogen in och lämna altsammans fienden i händer...” Så lyder den spänningmättade ingressen till ett i ”underdånig ödmiukhet opsatt Meemorial” från kaplanen på Djurö (Hedenstierna 1990:32).

Detta är bara en av många skrivelser om ryssarnas härjningar då de i juli 1719 avseglade från Lemland på Åland mot den svenska kusten. Så fort skärgårdsfolket förstod det allvarliga läget tändes de höga vårdkasarna. Vårdkasen ingick i kustens bevakningssystem och den restes på höga berg så att den syntes vida omkring. Kasarna var byggda av höga trädstammar som var uppresta i en ring eller runt ett träd. Kasen skulle vara ca 10 m hög och ha plats för postering högst upp och alla platser var noga bestämda (Utter Wahlström 2002:37).

## 1.1 Syfte, material och metod

Syftet med den här uppsatsen är att skapa en mer samlad bild av ryssens härjning främst på Farsta- och Ingarölandet. I denna del av skärgården finns det relativt lite skrivet och dokumenterat om förödelserna som detta härjningståg resulterade i.

Det har dock sedan ett par år tillbaka forskats på Skogsö, där själva slaget stod och detta har väckt ett stort intresse hos allmänhet och även hos arkeologiskt kunnigt folk. Denna forskning har resulterat i att det finns planer på att uppföra ett levandecentrum i Fisksätra. Södertörns högskola är tillfrågade om de kan tänka sig ett samarbete med Nacka Kommun, någon uppgörelse är ännu inte klar.

Jag kommer att behandla vad det finns för synliga och osynliga spår kvar i markerna på Farsta- och Ingarölandet och Skogsö. Jag kommer även att beröra ett antal gårdar som brändes. Materialet som jag kommer att använda är: historiska skrifter om tsar Peters härjningståg, arkivuppgifter, egna observationer och slutsatser om vad lämningarna är och om det är relevant att det är spår från den ryska invasionen 1719.

De frågor jag skall försöka besvara är: Vad vet vi om ryssarnas angrepp i Stockholms skärgård 1719? Vad finns det för synliga spår som kan knytas till dessa händelser? Hur kan vi förklara förekomsten av de ugnar och gravar som förekommer i anslutning till de platser som ryssarna angrep 1719?

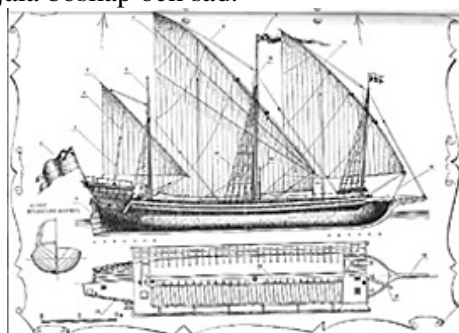
## 2 Historisk bakgrund

Sverige låg i krig med Ryssland i det ”Stora Nordiska kriget”. Karl XII hade dragit in Sverige i kriget år 1700 och Sveriges folk hade under nära 20 år slagits på Europas slagfält, folket var mycket trött och fattigt. Karl den XII dog i Fredrikshald 1718 och Ulrika Eleonora var Sveriges regent. Hennes gemål, prins Fredrik av Hessen, var den som hade högsta befäl och deltog i landets försvar. Den svenska regeringen var obeslutsam och fredsförhandlingarna med Ryssland drog ut på tiden. I början av juli 1719 beslutade tsar Peter om ett härjningståg mot den svenska Östersjökusten. Avsikten var att få Sverige att skriva

under fredsförhandlingarna men också inta Stockholm, Sveriges hjärta (Öberg 2006, föredrag).

Fienden skulle till varje pris hindras från att inta Stockholm och för att förhindra det var man beredd att offra skärgården. Några mindre posteringar fanns på några öar, men dessa dragoner och bönder fick ge sig av hals över huvud och lämna gårdar, djur och ägodelar. De vägar som fanns för ett anfall mot Stockholm, var antingen leden förbi Vaxholm eller över Baggensfjärden, genom Södra Stäket och vidare genom Lännerstasundet. Planen var att med en flotta bestående av 130 galärer, 100 slupar och en örlogseskader anfälla Stockholm, sätta skärgården i brand och terrorisera den svenska Östersjökusten. På så sätt skulle Sverige tvingas delta i fredsförhandlingarna. Av fartygens storlek kan man bedöma att besättningarnas antal uppgick till 30 000 man, men antalet fartyg och mannar som deltog i härjningarna är i dag inte helt klart (Englund och Öberg 2007:87, 89).

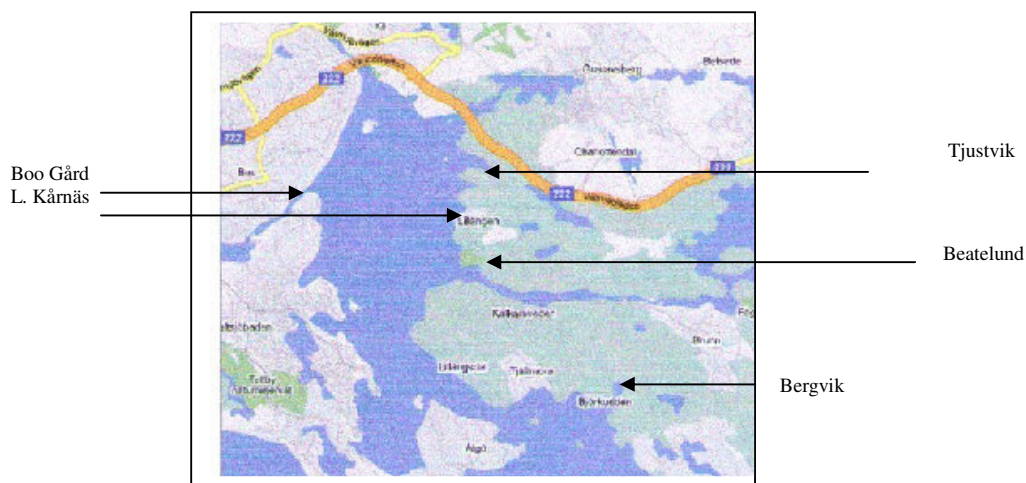
Galären var ett grundgående lättmanövrerat fartyg. Det kunde föra med sig 150-200 man och drevs fram med hjälp av 20 par åror (se fig. 1). Några galärer var specialbyggda, så kallade kosackgalärer, de var delvis däckade och förde med sig hästar (Hedenstierna 1990:33). Med hjälp av hästarna gick det snabbt och ganska enkelt att ta sig inåt land för att bränna gårdar och skog, skövla, stjåla boskap och säd.



Teckning föreställande rysk samtida galär.  
Fig. 1

## 2.1 Gårdar som brändes

Redan den 16 juli var en mindre styrka och rekognoserade inloppet för att avgöra om det var möjligt att ta sig in till Stockholm genom Södra Stäket. Den svenska styrkan blev i och med besöket förvarnade om att ryssen eventuellt skulle komma att göra ett försök (Quist 1983:71). De passade då också på att härja och bränna egendom på Ingarö- och Farstalandet (se fig. 2).



Några av de gårdar som brändes utmed Baggensfjärden.  
Fig. 2

Det första säteriet som brändes var Bergviks gård på Farstalandet. Det finns två muntliga traditioner som berättar om hur det gick till, gården låg väl skyddad i en vik och syntes inte från fjärden. Ryssen låg på Ingaröfjärden i väntan på att dimman skulle lättas. När dimman avtog och man lättade ankar passade tuppen på att höra av sig. Den andra versionen är att när ryssen lättade ankar hade befolkningen flytt upp i skogen. Pigan hade hand om gårdens hund men tappade den och hunden springer ner till stranden och skäller. I vilket fall som helst så upptäcker ryssen att det finns en gård långt in i viken, vänder och bränner egendomen. Alla säterier, gårdar och torp på Inga fjärding, Orminge fjärding och Farsta fjärding brändes, förutom Lemshaga säteri. En del av egendomarna skall ha bränts den 13 och 15 juli och några härjades den 16 augusti (Gustavsson 1968:37-38). Om man nu brände gårdar så sent som den 16 augusti visar det på att man befann sig kvar i området även efter slaget vid Södra Stäket.

Gustavsson skriver att "Ägaren till Tjustvik, Lorens Tjustberg, klagar i en skrivelse (Domboken 5/10 1719) över framfarten med hans nybyggda gård vid Baggensfjärden. Husen brändes och likaså till mestadels skogen, bryggorna och gårdesgårdarna, kreaturen borttagna. I stället var på ägorna 'nedgrävt en stor myckenhet Wid Stäket slagna döda kroppar'" (Gustavsson 1968:38). Förhoppningsvis kan fortsatta studier och undersökning av markerna bekräfta om så kan vara fallet. Det kan ju också vara så att när man återvände till sina gårdar och även vid senare tillfällen röjde bort det som påminde om ryssens framfart. Så har det berättats för mig av en äldre kvinna vid namn, Stina Hellman.

Hon var barnboende vid Bergviks gård och det har berättats för henne när hon var ung, hur man grävde upp liken efter 20-25 begravda ryssar och fraktade dem med båt till Klevsudd (Hellman 2006, muntl).

På Beatelund brändes hus och mark ner, förutom en lada. På ladans ena gavel finns en klocka och teorin är den, att ryssen tog denna byggnad för en kyrka. Tsar Peter hade gett uttryckliga order om att kyrkor inte fick brännas, vilket dock skedde på en del platser, kanske var det därför ladan skonades. Enligt rättsaren på Beatelunds säteri har det funnits ugnar på markerna, men dessa skall ha borttagits under modern tid.

En gård som inte härjades eller brändes var Lemshaga som ligger ut mot Grisslingefjärden på Farstalandets nordöstra sida. Varför brändes inte denna gård? Kan det vara så att de köpte sig fria, inte vet jag, man kan bara spekulera.

Om det var så att ryssen även förde med sig hästar så var det inte svårt att ta sig längre upp på land. Soldaterna bildade troligen grupper om 8-10 man när de var i land och härjade, brände och plundrade. Ryska armén lär ha haft matförråd med på sina härjningståg, men det drygades ut av den mat de plundrade från gårdarna. Varje soldat ansvarade för sig egen mat och skulle ha proviant med för fyra dagar (Utter Wahlström 2002:52).

## 2.2 Slaget vid Södra Stäket

Baltzar von Dahlheim hade tidigare när man förstod att ryssen skulle försöka inta Stockholm genom Södra Stäket att tillsammans med sina ca 400 tremänningar, hans åtagande blev att befästa sundet. På strategiska ställen i farleden sänktes fartyg och pråmar, fylldes med sten och ett kustförsvar med två fasta batterier anordnades också.

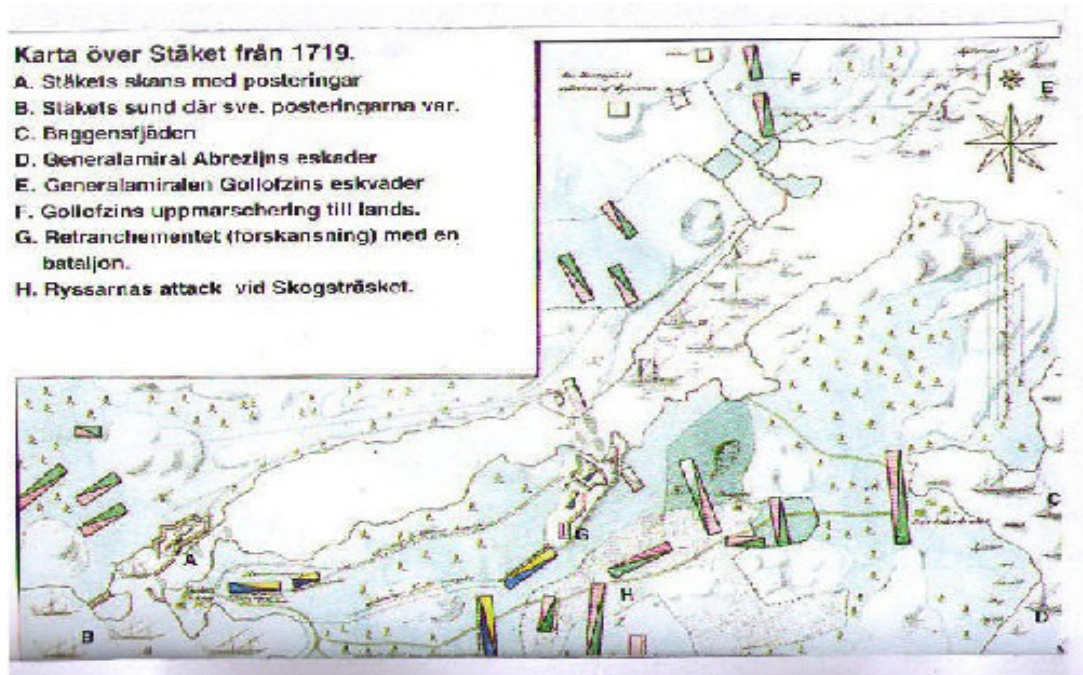


Fig. 3

Den 13 augusti styrde 27 ryska galärer in i Baggensfjärden för att via Södra Stäket försöka ta sig fram för att inta Stockholm. När larmet går den 13 augusti på morgonen är Dahlheim med sina soldater fast beslutet att hindra ryssen att inta Sveriges hjärta (se fig. 3).

Tre bataljoner landsattes vid Boo gård och tre bataljoner på Skogsö. ”Ryska grenadjärer iförda eldröda uniformer stormade fram vid Knapens håll i ett försök att inta de svenska timmerskansarna. Handgranater exploderade och kulor från tusentals avfytrade muskötter ven förbi” (Englund 2007:71). Svenskarna var till en början endast ca 400 illa rustade unga män, Sverige hade inte så mycket krigserfaret folk att komma med efter alla år på slagfälten i Europa. Denna lilla, illa rustade styrka lyckades dock hålla fienden på avstånd under flera timmar innan fler soldater kom till deras undsättning. Striden pågick till midnatt innan ryssen drog sig tillbaka med sårade och döda (Englund och Öberg 2007:89).

Den traditionella synen har varit att det var ryssarna som fick retirera, men med de nya rön som framkommit är det troligen så att det var svenskarna som efter hårda strider fick lämna slagfältet. I en artikel för 30 år sedan hävdar Arne Stade att en svensk befälhavare förfalskade sin stridsredogörelse för att framhäva sin egen insats i striden (Englund 2007:72). Förlustsiffran för svenskarna stannade på 100 man i sårade och stupade. De ryska förlusterna tror man i dag var 4-500 stupade och sårade, men uppgifterna är ofullständiga (Englund och Öberg 2007:90).

En kort tid efter slaget vid Stäket drog sig hela den ryska flottan tillbaka utan att ha lyckats i sin gärning att inta Stockholm och med detta klarade sig hela svenska folket från ryssens vidare intrång i Sverige.

I augusti när ryssen lämnade den svenska kusten hade de bränt och plundrat bl.a. Södertälje, Trosa, Nyköping och Norrköping utmed Södermanlands och Östergötlands kusttrakter (Jansson 1965:184). I området Älvkarleby-Värmdö brändes 3 städer, 7 järnbruk, 20 herrgårdar, ett tusental bondgårdar och över 200 torp och backstugor. Omkring 10.000 människor blev hemlösa (Åberg 1969:6). Skärgårdsbefolkningen från Arholma till Landsort var nog de som drabbades hårdast när boskap stals, skogar och gårdar brändes.

Efter de misslyckade försöken att nå in till Stockholm sammanstrålade den ryska galärflottan vid Kapellskär för att den 19 augusti återvända till Åland. Någon fred blev det dock inte förrän två år senare (Utter Wahlström 2002:114).

### 3. Material och tidigare forskning

I Sverige har det tyvärr inte gjorts så mycket forskning vad gäller lämningar efter 1719 års anfall. Om själva anfällen och härjningarna mot olika delar av Östersjökusten och slaget vid Södra Stäket finns en hel del litteratur att läsa, bl.a. Slaget vid Stäket av Ulf Sundberg (2006), Skärgårdsöar och fiskekobbar del 2, skriven av Bertil Hedenstierna 1990 och ett föredrag av Alf Åberg 1969, Slaget vid Stäket. Detta är bara en liten del av allt material som finns skrivet om slaget. I ”Ryssåret 1719 och annat i Roslagen” av Edvin Gustavsson (1968) finns det noggrann dokumentation om förödelserna i Roslagen.

I Finland däremot har det gjorts en del forskning, främst om de s.k. ryssugnarna. Det mesta materialet har jag hämtat ur bl.a.: Tapani, ”Finska skären”, Studier i Åboländsk kulturhistoria (1990). Mickelsörarna av Marita Bagge (1996). Tidskriften Skärgård nr 2/2007 ”Ryssugnarna på Björkö” av Marita Westergård. Det finns även en C1-uppsats: Ryssugnar – definition – konstruktion – funktion som är skriven av Anette Glöde, Umeå universitet 1991. Jag har även tagit med rapporter från ett par arkeologiska utgrävningar.

#### 3.1 Ryssugnar

I början på 1990-talet kom jag i kontakt med en man vid namn Lennart Säfström. Han var som jag mycket intresserad av den historiska miljön på Farstalandet. Han var orienterad och hade sett mycket av markerna och upptäckt den historiska miljö som fanns inpå knuten. Själv bor och verkar jag i området och har tillbringat många timmar för att leta fornlämningar. Det är mot bakgrund av detta som jag har anmält och fått följande möjliga ugnar och gravar registrerade:

RAÄ 72:1 på Lillängsudd är 2 ugnar och 4 gravar registrerade.

RAÄ 71:1 på Storängsudd är även 2 ugnar och 4 gravar registrerade . På Hålludden fanns RAÄ 59:1 sedan tidigare registrerat 1 ugn. Vid genomgång av marken upptäcktes RAÄ 59:2 då ytterligare 1 ugn och 1 grav upptäcktes.

De anläggningar vi i dag kan se spåren av, har av tradition kallats för ”ryssugnar”. Det har ifrågasatts om dessa verkligen är lämningar från ryska trupper som under 1700-talet vid olika tillfällen vistats i Stockholms skärgård. Den geografiska utbredningen tillsammans med skriftliga historiska källor gör gällande att det i de flesta fall rör sig om lämningar efter ryska trupper (Per Widerström, rapport 2002:20, s. 8). En del ugnar i skärgården kan vara byggda under tidigare period och återanvänts av ryssen. En del författare hävdar bl.a. (Glöde 1991, Bagge 1996: 42) att skärgårdsbönderna under bl.a. 1500-talet använde sig av denna typ av ugn, men det finns inget egentligt belegg för den teorin. Fortsatt forskning kan möjligen ge oss fler svar.

Efter den svenska Östersjökusten och på många öar i skärgården syns spåren efter ryssens framfart denna historiska sommar, anno 1719. På flera av dessa platser finns resterna kvar av de s.k. ryssugnarna, många mycket välbyggda och ännu relativt välbevarade, vilket kan tyda på att här hade ryssen stationära läger och vistades under en längre period.

Tapani Tuovinen beskriver lite olika typer av stensättningar och konstruktioner. En av de vanligare konstruktionerna som byggts utan murbruk av stenblock är de s.k. ryssugnarna. Han beskriver deras storlek, läget intill farleder och lämpliga landstigningsplatser. Han anser inte att någon folklig tradition ger något belegg för att skärgårdsbefolkningen skulle använt ugnarna för sina egna behov. Ugnarna kan vara byggda av främlingar och som troliga byggare utpekas den ryska flottans sjömän under den stora ofreden (Tuovinen 1990:88-90).

Marita Bagge pekar också på detta med olika typer av stenugnar och på 1970-talet fördes en livlig debatt om ugnarna var ryssugnar eller om de var avsedda för fisktorkning. En man vid namn Anders Östman säger att han har studerat hundratals ryssugnar och att det efter läget och utseendet går att ev. avgöra om de är från den stora ofreden 1713-1721. En del ugnar i skärgården kan vara från 1550-talet när Gustav Vasa utfärdade en förordning om att det på varje större fiskeplats skulle uppföras en rökugn där fisken skulle rökas för att inte bli skämd (Bagge 1996:143).

Marita Westergård skriver i en artikel om ryssugnar på Björkö i Finska skärgården: "När det gäller ryssugnarnas omdiskuterade ålder kullkastas 1500-tals teorin av ett klart faktum: landhöjningen." På den nivå som ugnarna befann sig på i början av 1700-talet, 1-1,5 m.ö.h..., på 1500-talet skulle ugnarna legat helt under ytan. Vidare skriver Westergård att: "en av de få platser i Österbotten där det finns tillförlitliga bevis angående ryssugnar är Skrävelbådan i Mickelsörarnas skärgård [...] 1720 hava ryssarna här mistat både fartyg och folk till någon myckenhet och finnes lämningar efter deras bakugnar." (Westergård 2007).

I Anette Glödes uppsats är målet att belysa de frågor och problem som finnas vad det gäller ryssugnar. Hon utför experiment genom att bygga typ en ryssugn och testar den genom den vanligaste teorin att de användes för brödbak. Hon ser ett problem i att definiera vad som är en ryssugn, definitionen lyder: "Den inom arkeologin betraktade ryssugnen är en rökugn/rösugn, konstruerad av natursten. Begreppet har sitt ursprung hos den folkliga traditionen och har blivit ett sakord hos Riksantikvarieämbetet. Benämningen skall användas där traditionen finns att ryska flottan slog läger på platsen." (Glöde 1991:11).

De kriterier som skall uppfyllas för att en ugn skall kallas ryssugn är enligt Lindström och Olofsson för det första, "att den lokala traditionen skall kunna förankras i ett faktiskt påvisbart historiskt skeende, nämligen att ryska galärflottan slagit läger på platsen". För det andra "skall ryssugnen vara belägen i sådant topografisk läge som gör det troligt att fartyg kunnat ankra upp invid, ett hamnläge bör alltså finnas" och för det tredje "skall ryssugnen uppträda i kombination med fornlämningstyper som inte kan kopplas till någon annan förklaring än ett tillfälligt läger från ca. 1700-tal (Glöde 1991:12).

Glöde tar vidare upp flera synpunkter på ugnens konstruktion och diskussioner av flera forskares synpunkter, sammanfattningsvis leder detta fram till att diskussionerna kretsar kring två teorier. Den vanligaste teorin är traditionen att det är spår från ryska flottan, den andra teorin är att de skall vara rester från saltbristens 1500-tal då de användes att torka fisk i/på (Glöde 1991).

### **3.2 Tidigare arkeologiska undersökningar**

Få ryssugnar är arkeologiskt undersökta men Noel Broadbent har arkeologiskt undersökt en ryssugn i Västerbotten (Glöde 1991:31). Om man utgår från C-14 prover från denna ugn så kan dateringen inte, om den stämmer, hänföras till ryska galärflottans härjningar utan snarare 1430-1480-tal. En andra ugn som är undersökt i Västerbotten kan dateras till 1700 AD enligt C-14 metoden. "En tredje ugn som endast är lichenometriskt daterad" är fornlämning RAÅ 218 i Ångermanland. Ugnen är daterad av Leif Grundberg, men är undersökt på mycket osäkert material (Glöde 1991:32). Dessa undersökningar är för få för att man skall kunna dra några säkra slutsatser, det behövs mycket mer undersökningsmaterial. Jag tror att även om vi har mer undersökningstillfällen så kan vi vara ganska klara över att det finns ugnar som ryssarna byggde, men också att de återanvände tidigare byggda ugnar.

Som framgår av ovanstående är materialet mycket tunnsått och ändå är ryssugnar en vanlig lämning i Stockholms skärgård, ca 400 är registrerade i Stockholms län. Att "många lämningar i skärgården förses i folktradition med prefixet 'ryss', gör det till en spännande och angelägen anläggningstyp att dokumentera arkeologiskt" (Widerström rapport 2002:20, s. 7). Prefixet "ryss" förekommer även i många andra sammanhang på öar och på fastlandet. I

Värmdö kommun finns platser som: Rysskyrkogården, Rysslätten och på Utö finns det bl.a. platser som benämns Ryssnäsudden, Ryssundet, Ryssnäsängen och även ett torp som benämns Rysstorpet.

En arkeologisk undersökning av 2 ugnar har genomförts i Stockholms län på Farstalandet. Bakgrunden till den arkeologiska undersökningen var att JM AB fått bygglov att uppföra en konferensanläggning på Hålludden. Den planerade bebyggelsen skulle komma att beröra 2 ugnar (RAÄ 59:1 och RAÄ 59:2) medan 1 grav (RAÄ 59:2) ansågs ligga utanför byggområdet. Länsstyrelsen beslutade om en arkeologisk undersökning av de 2 ugnarna på Hålludden, den genomfördes sommaren 2002 av Stockholms läns museum, ansvarig grävledare var Per Widerström. Syftet med undersökningen kan beskrivas som en tolkning av funktion, konstruktion och försök till datering.

”Att det är fråga om två ugnar förefaller sannolikt. Stenpackningarna var täta, men saknade täckande hållar ovanpå. Detta gör att dessa öppna konstruktioner rent tekniskt skulle kunna vara spisar lika gärna som ugnar.” Av stenpackningen att döma i en av ugnarna är det svårt att sätta den i samband med en tillfällig användning för bak och matlagning. Även det faktum att stenen var hårt bränd talar för att anläggningen använts flera gånger och svalnat mellan användningstillfällena. Detta tyder på en återanvändning av en befintlig anläggning på platsen för ryssarnas läger.

Utifrån skriftliga källor vet vi att ryssarna härjade i området åtminstone vid 2 tillfällen under sommaren 1719 (Per Widerström, rapport 2002:20, s. 11).

### **3.3 Massgraven på Ingarölandet**

På Ingarölandet finns en villatomt (RAÄ 34:1) där man för ett antal år sedan fann en grav med skelettdelar från ett 20-tal individer. Platsen är registrerad men någon arkeologisk undersökning har inte gjorts och därför finns det ingen rapport skriven (författarens kommentar). Landsantikvarie Stig Rydh skriver i en anmälan till Riksantikvarieämbetet ang. den s.k. rysskyrkogården att: det var när det skulle schaktas för ett fritidshus som man påträffade en stor mängd skelettdelar av människa. Fyndplatsen ligger på en relativt jämn platå nedanför Finnsvedsberget, Högklevsudd och ca 15-20 m från stranden. Skelettdelar påträffades direkt under markytan och låg tätt sammanpackade, någon organisk ordning kunde inte ses. ”Särskilt påfallande var att smärre ben, kotor och revben nästan helt saknades. Inga föremål, knappar eller dylikt observerades, ej heller fanns spår av trä eller spikar”. ”De i massgraven vid Högklev begravda individerna kan ha hopsamlats från ett slagfält, kanske relativt lång tid efter slaget” (Rydh 1973, brev).

Fyndomständigheterna samt fyndplatsens namn, ”Rysskyrkogården”, talar för att graven hör samman med rysshärjningarna i området 1719, möjligen direkt med det bekanta slaget vid Baggenstaket i Boo socken den 13 augusti detta år” (Rydh 1973, brev). Platsen finns också markerad på en karta från 1845 (Englund och Öberg 2007).





Fig. 4

Tidigare i uppsatsen har jag berättat om den berättelse Stina Hellman fick höra som barn: att man på Bergviks gård hade grävt upp och flyttat på skelettdelar med båt. Platserna ligger inte långt från varandra sjövägen och det är lätt att ta sig i land på Högklevsudd. Den teori som man hitintills har hållit fast vid är att det kan vara de skelettdelar man grävde upp på Bergviks gård. Dessa ben "försvann" under många år utan att någon närmare osteologisk undersökning utförts. De har nu i år, 2009 återfunnits och lämnats för osteologisk undersökning. Rapporten blir tyvärr inte klar innan denna uppsats skall vara inlämnad.

Det finns en redogörelse från 1790-talet om slaget vid Stäket, författad av Kungliga Södermanlands regemente som lyder: "Av fienden, som släpade sine döde med sig, förlorat mycket folk, syntes af de många och stora gravar, som på Holmarne, dem han passerade, til deras begrafning voro uppkastade." Denna redogörelse ger intressanta upplysningar om att ryssen begravde sina stupade utmed flera ställen. På Rådmanö finns en tradition (RAÄ:21) om "ryssgravar eller andra anläggningar" och på Ornö (RAÄ:128:1) "grav med frågetecken". "Även andra uppgifter finns att tillgå såsom platsnamn, lokala traditioner, skriftliga källor, arkeologiska resultat samt ett antal fornlämningar som kan ge en antydning om var dessa massgravar uppfördes. Det gemensamma för platserna är att nästan samtliga är exponerade mot Baggensfjärden." (se fig. 4) (Englund och Öberg 2007:91-92). På Gålö och Sandhamn har vi platser som benämns "ryssgravar" och man har på dessa platser utfört arkeologisk undersökning. När det gäller undersökningen på Sandhamn (Kjell Andersson och Margareta Boije, rapport 2000:1, s. 7) så kommer man till den slutsatsen att de gravlagda "sannolikt huvudsakligen utgjorts av utländska sjömän och passagerare som avlidit på eller på väg till Sandhamn. En del av de gravlagda har möjligen också varit flyktingar från Estland och Livland. Det senare skulle kunna förklara de relativt många kvinno- och barngravarna liksom traditionen om ryssgravar".

Undersökningen på Gålö i Österhaninge (RAÄ 513:1) beskriver ett gravfält med 24 st gravar varav 1 grav undersökts arkeologiskt. Innehållet bar "spår av träkista, [...] flata tennknappar i sådant läge att de kan ha tillhört en fotsid kappa, fragment av kritpipa och en tennhake [...] allt talar för att det är ryska soldater som vilar här." Benmaterialet var i så dåligt skick att det fick ligga kvar orört (Rosén 1969).

## 4 Ugnar och gravar på Farstalandet – en tolkning

De ryssugnar som man finner spår av på Farstalandet är inte lika stora och välbyggda som många av ugnarna är ute i skärgården (se titelblad). De flesta ugnarna är i dag mer eller mindre raserade vilket kan tyda på att de användes under en kortare tid. Ju längre tid man räknade med att stanna på en plats eller att återkomma till, ju större och kraftigare ugnar byggde man (Utter Wahlström 2002:50).

Min tolkning är den att ugnarna på Farstalandet endast användes under en kort period och därför inte behövde byggas lika stabila som ugnarna man använde sig av under hela sommaren. Jämför man även med andra författares uppfattningar (T. Touvinen, M. Bagge m.fl.) så framkommer det tydligt att man är ganska eniga om att det i de flesta fall rör sig om lämningar efter ryssen. En del ugnar (spisar), framförallt de i Finland, kan även härröra från fiskeläger under 1500-talet. I den arkeologiska rapporten (Per Widerström, rapport 2002:20, s. 9) framkommer det vid utgrävningen av ugn 1 en stenpackning och som inte återfinns i ugn 2. Detta kan mycket väl tyda på att ugn 1 är utav tidigare datum och återanvänd av ryssen 1719.

Vad som däremot är lite speciellt med lämningarna på Hålludden, Lillängsudd och Storängsudd är att det även finns registrering av gravar (se fig. 5) i anslutning till ugnarna.



En av de möjliga massgravarna vid Lillängsudd.  
Foto: Tomas Englund  
Fig. 5

Att man funnit gravar i anslutning till ryssugnar har hitintills inte gjorts tidigare i den inre delen av skärgården. Däremot har vi de arkeologiskt grävda gravarna på Sandhamn och Gålö och ett par osäkra gravregistreringar på Rådmansö och Ornö. Dessa fakta gör mig säker i min teori, att ryssen landsteg på de här platserna utmed Baggens- och Ingaröfjärden i samband med rekognosering i juli och slaget vid Södra Stäket den 13 augusti 1719. Striderna hade pågått under eftermiddagen och hela kvällen fram till midnatt. Ryssen hade tidigare under sitt härjningståg inte mött några större motgångar. Men här vid slaget om Södra Stäket hade motståndet varit starkt och ryssen led ett stort nederlag. Innan man begav sig från Skogsö tog man med sig döda och sårade och tog sig över Baggensfjärden. Efter stränderna på Farsta- och Ingarölandet gick de iland för att få lite vila, äta något och vårda sina sårade kamrater. Här kunde ryssen slicka såren och sova ut, relativt trygga då de tidigare under sommaren bränt alla gårdar och drivit folket på flykt. Säkerligen var många soldater så illa skadade att de avled och begravdes där man hade sitt viloläger. Detta är min tolkning till varför det finns ugnar och gravar på Farstalandet. På frågan om det finns några spår efter ryssens härjning sommaren 1719 blir svaret entydigt: ja, det finns tydliga spår.

## 5 Sammandrag

Målet med uppsatsen har varit att försöka klargöra om det finns synliga lämningar efter ryssens härjning sommaren 1719. I de referenser jag hänvisar till framkommer det att i de flesta fall *är* lämningar efter ryssen.

De frågor jag försökt besvara är: Vad vet vi om ryssarnas angrepp i Stockholms skärgård 1719? Vad finns det för synliga spår som kan knytas till dessa händelser? Hur kan vi förklara förekomsten av de ugnar och gravar som förekommer i anslutning till de platser som ryssarna angrep 1719?

Ryssens angrepp i Stockholms skärgård och utmed Östersjökusten finns väl dokumenterad och orsaken var att svenska regeringen inte var villig att förhandla om fred. Särskilt väl dokumenterat är slaget vid Södra Stäket, men det framkommer en del tecken på att det inte gick till riktigt på det sätt som framkommer i texter från tiden för slaget.

De synliga spår vi i dag finner är de s.k. ryssugnarna. Ugnarna ligger så strategiskt till på öarna i skärgården och utmed kusten att det inte finns någon annan naturlig förklaring till deras läge än att det övervägande antalet ugnar kan tillskrivas den Stora ofreden 1714-1720. Att det även förekommer vissa teorier att en del ugnar är äldre och bl.a. har använts till torkning av fisk skall dock inte förkastas. Just ugnarnas lägen vad gäller topografi, landhöjning och på platser vi vet genom skrivna källor att ryssarna hade sina läger gör att vi kan vara säkra på ryssens användning och uppbyggnad av ugnarna. I den inre delen av Stockholms skärgård finns det även lämningar i anslutning till ugnar som är registrerade som gravar och som bekräftas av det strategiskt lämpliga platserna i förhållande till Södra Stäket. Att det verkligen är ryssar som är begravda på de här platserna kan inte helt säkert avgöras utan en arkeologisk undersökning. Gravarnas läge i förhållande till ugnarna påvisar endast att så kan vara fallet. Det material som hitintills har skrivits och forskats om vad gäller ugnar och gravar är fortfarande så litet att det är svårt att ge ett entydigt svar: att alla lämningarna är från den Stora ofredens tid. Det fortsatta arkeologiska arbetet och det stora folkliga intresset kan göra att det i sinom tid kan framkomma mer fakta om denna sommar som drabbade skärgårdsbefolkningen så hårt att det fortfarande berättas minnen om sommaren 1719.

## REFERENSER/LITTERATUR

### Tryckta källor:

Andersson, Kjell och Boije, Margareta, 2000. *Körckegårdsudd – en sjömanskyrkogård på Sandhamn*. Arkeologisk undersökning av en sentida begravningsplats på Sandhamn, Eknö 1:243, Djurö socken, Värmdö kommun, Uppland. Rapport 2000:1. Stockholms läns museum 2000.

Bagge, Marita, 1996. *Mickelsörarna*. Tryck: Arkmedia, Vasa 1996.

Englund, Tomas, 2007. Bataljen om Stockholm 1719. *Nackaboken 2007* s. 72-82. Årsbok för Nacka Kommun 43:e årg. Kulturnämnden i Nacka 2007 (utg.).

Englund, Tomas och Öberg, Mimmi, 2007. Södra Stäket 1719 – Ryska massgravarna på Farstalandet och Ingarö. *Värmdö Skeppslags fornminnesförening Årsskrift 2007* s. 86-96. Ödeshög. Danagårds Grafiska.

Flink, Gustav, 1985. *Arkeologi i Sverige 1982-1983*. Ryssugnar i Stockholms skärgård. Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer. Rapport 1985:5. Stockholm.

Glöde, Anette, 1991: *Ryssugnar - definition -konstruktion - funktion -*. CI – uppsats för Arkeologi, Umeå Universitet.

Gustavsson, Edvin, 1968: *Ryssåret 1719 och annat i Roslagen, En samling uppsatser, Roslagshistoriskt IV: Ryssåret 1719*. S. 5-48 Tierps Tryckeri AB 1968.

Hedenstierna, Bertil, 1990: *Södra skärgården genom tiderna. 2: Skärgårdsöar och fiskekobbar*. Från rysshärjningarna i Stockholms skärgård 1719. S. 32-48 Stockholm, Rabén & Sjögren.

Jansson, Alfred E, 1965: *Skärgårdsliv i forna tider del 2*. Sandhamn Harö Rysshärjning Möja Vindö. S. 157-186. Bonnier 1965.

Quist, Axel, 1983: *En bok om Värmdö Skeppslag*: Rune Norberg (utg.) Sjuttonhundratalet: Rysshärjningarna 1719. S. 69-82. Stockholm, faksimilupplaga 1983, Rekolid.

Sundberg, Ulf, 2006: *Slaget vid Stäket*. Historiska Media. Tryck: Eurolitho SpA, Milano 2006.

Tuovinen, Tapani 1990 "Finska skären". *Studier i åboländsk kulturhistoria utgivna av Konstsamfundet till dess 50-årsjubileum* s. 88-90.

Utter Wahlström, Britt-Marie, 2007: *Rysshärjningarna i Stockholms skärgård 1719*. Stockholm: Förlaget Rökorna HB.

Westergård, Marita, 2007. Ryssugnar på Björkö. *Tidskriften Skärgård nr 2/2007, vid Åbo Akademi*. Materialet har insamlats i samarbete med Anton Björkman och har publicerats i hembygdsboken "I förbund med havet. Björkö – en värld i Kvarken" (1996) som getts ut av Björkö hembygdsforskare.

Widerström, Per, 2002: *Ryssugnar i Tjustvik*. En arkeologisk undersökning av två ryssugnar, RAÄ 59, Gustavsbergs socken, Värmdö kommun, Uppland. Rapport 2002:20. Stockholms läns museum (utg.).

Åberg, Alf, 1969: *Slaget vid Stäket 1719*. Föredrag hållet av fil.dr. Alf Åberg av 250-årsminnet av slaget vid Södra Stäket. Boo kulturnämnd (utg.).

## Foto och illustrationer:

Omslagsfoto: Peter Bratt 1982. Stockholms läns museum, bild nr AN-21534.

Fig. 1: Teckning föreställande rysk samtida galär. Sökning: [http://hildebrand.raa.se/uv/projekt/syd/slagfaltsarkeologi/sodra\\_staket\\_dykningar.htm](http://hildebrand.raa.se/uv/projekt/syd/slagfaltsarkeologi/sodra_staket_dykningar.htm) 2007-09-02

Fig. 2: Karta över några gårdar som brändes utmed Baggensfjärden. *Eniros kartsök*.

Fig. 3: Karta över Stäket från 1719. von Dahlheim. *Krigsplanch från 1756-1757 föreställande den faktiska uppställningen i slaget vid Stäket*. Förvaras i Riddarhuset och Krigsarkivet.

Fig. 4: Karta som visar platser utmed Baggensfjärdens stränder som kan inhysa ryska massgravar. T. Englund och M. Öberg 2007. *Värmdö Skeppslags fornminnes förening Årsskrift 2007*.

Fig. 5, foto : Tomas Englund. En av de möjliga massgravarna vid Lillängsudd. T. Englund och M. Öberg 2007. *Värmdö Skeppslags fornminnesförening Årsskrift 2007*.

## Muntliga referenser:

Hellman, Stina, 2006 vid flera tillfällen.

## Otryckta källor:

Riksantikvarieämbetets fornlämningar som nämns i uppsatsen: Gustavsberg nr 59:1, i Ingarö socken RAÄ 34:1 Klevsudd, RAÄ 59:1 o 2 Hålludden, RAÄ 72:1 och 72:2 Lillängsudd och Storängsudd. I Djurö socken RAÄ 1:243 Eknö. RAÄ 513:1 Gålö i Österhaninge kommun. RAÄ:21 Rådmansö och RAÄ 128:1 Ornö.

Rosén, Bo. Gålö, Spånga 1969.

Rydh, Stig, Landsantikvarie. Brev till bl.a. Riksantikvarieämbetet daterat Stockholm den 21.11.1973 och undertecknat Stig Rydh.

Öberg, Mimmi, 2006 och 2007 föredrag: Vad gjorde ryssen här sommaren 1719?